

חוקרי מלחמת יום הכיפורים

ואלי"ם (מילי) ד"ר שמעון גולן, חוקר להיסטוריה צבאית מהמחלקה להיסטוריה של צה"ל. בעוד הריאיון נערך לפרסום, פרצה מלחמת חרבות ברזל. האם המחקר של מלחמת 2023 יהיה דומה לזה של 1973?

במלאת 50 שנים למלחמת יום הכיפורים ביקשנו לשמוע משניים מהחוקרים המרכזיים של המלחמה את תובנותיהם על מחקר המלחמה ממרחק השנים - פרופ' אורי בר-יוסף, מומחה למודיעין ולביטחון לאומי

ועדת אגרנט מתכנסת. המילה "ישרים" לא יכולה להיכנס לסיפור הישראלי. צילום: אוסף התצלומים הלאומי - יעקב סער

להם תנ"ך, הם נעזרים בו בדיונים או לפעמים מציצים בו לרגע. אם נאמר שמלחמת יום הכיפורים, כמלחמה הגדולה האחרונה של ישראל, אינה רלוונטית בעידן של מלחמה נגד ארגוני טרור, נוכל בכל זאת ללמוד מהמחקר עליה דברים אחדים. למשל נושא השוואת ההפתעה והצורך להגיב על יוזמת האויב. היום אנחנו לא כל כך מודעים אליו, אך כשבוחנים אותו במלחמת יום הכיפורים, רואים שדדו מודע לעצם פעולתו תחת האילוץ הזה ואת ניסיונו לדחות את ההחלטות החשובות כמה שאפשר בתקווה שהמצב יתבהר והוא יוכל לקבל החלטות על קרקע מוצקה יותר.

אם הספר יצא ב־2013, איפה עמד המחקר על מלחמת יום הכיפורים 40 שנה?

במאי 1975 סיימה ועדת אגרנט את עבודתה ועמדה לסגור את החומר ל־30 שנה. ואז אנחנו באנו ואמרנו רגע, בדרך הטבע המסמכים והעדויות היו אמורים להגיע אלינו למחלקת

שמעון גולן, מה יכול לחדש המחקר על מלחמת יום הכיפורים 50 שנה אחרי המלחמה?

כדאי להקדים ולחלק את המחקר על מלחמת יום הכיפורים, המלחמה שכתבו עליה יותר מכול, לשלושה גלים. הכתיבה הראשונית, מייד לאחר המלחמה, הייתה של עיתונאים¹ ואחרים² ויכלה להיסמך אך במעט על מקורות ראשוניים. כתיבה זו הבליטה את המחדל המודיעיני. בגל השני הגיעו ביוגרפיות על נושאי התפקידים העיקריים ואוטוביוגרפיות שלהם. רובם הציגו את נשואיהם באופן חיובי, היו בהם שהעלימו את מה שחשבו שייציגו אותם באורח שלילי. הגל השלישי היה מחקרים המבוססים על מקורות ראשוניים.

הספר **מלחמה ביום הכיפורים** יצא לאור ב־2013, אבל המחקר הסתיים 20 שנה ויותר לפני כן. בשנים שלאחר מכן נחקרו בעיות מסוגים שונים. איני יודע אם יש עוד דברים שיכולים להפתיע אותנו, אבל יש דברים שאפשר ללמוד מהם. אלופים במטכ"ל שקראו את הספר או חלק ממנו אמרו שהוא משמש

ד"ר אמיר גילת, מפקד מערכות

מיתוס מול מציאות.³ קראתי את הספר קצת אחרי שהתפרסם הספר **נעילה** של יואל בן-פורת,⁴ וראיתי המון חורים שחורים בצורה שבה אלי זעירא מתאר את המלחמה. שם התעורר העניין שלי במלחמת יום הכיפורים.

אתה ראתה את הפער?

יותר מזה. בספר שהוצאתם זה עתה **פרל הארבור: התרעה והחלטה**, אומרת רוברטה וולסטטר כי "שורשי ההפתעה בפרל הארבור היו בנסיבות שהשפיעו על אנשים ישרים, מסורים ואינטליגנטיים".⁵ המשפט הזה נכון במקרה של פרל הארבור, אבל כשאתה קורא את בן-פורת אתה מבין שזה לא נכון במקרה הישראלי. המילה "ישרים" לא יכולה להיכנס לסיפור הזה משום שיואל בן-פורת אומר דבר אחד ואלי זעירא אומר דבר הפוך. מישהו כאן לא אומר את האמת בזמן ששניהם יודעים מה קרה.

איך אתה כחוקר מכריע בין שתי הגרסאות?

ב-1998 התבקשתי לחקור מטעם אמ"ן על הנעשה ביום הכיפורים, מחקר ראשון בתולדות אמ"ן. כשהגעתי למחקר הזה כבר היה די ברור מה קרה במלחמה, ובכל זאת קראתי את החומר שנכתב על המלחמה, קיימתי ראיונות רבים ובעיקר ראיתי את כל הידיעות שיואל בן פורת אסף. השערות שאז עוד היו לי סמרו מהסיפור הזה.

ממה?

מאין ספור סימנים המעידים על כך שמה שיש במצרים זה לא תרגיל, זה לא יכול להיות תרגיל, ובכול זאת עד הרגע האחרון כמעט סברו שמדובר בתרגיל. כשהבינו שאין זה תרגיל, עברו להסבר השני - המצרים מפחדים מאיתנו. האפשרות של מלחמה נשללה על הסף לאורך כל הדרך.

כלומר המחקר מגלה שחוסר ההתרעה נבע בגלל רצף של טעויות.

אורי: בגלל טעויות של בודדים. לצה"ל היו מפקדים יוצאים מן הכלל במלחמה. אתה מסתכל על מפקדי האוגדות ורואה שכמעט כולם מתפקדים בצורה טובה מאוד, כך גם מפקדי בסיסים ומפקדי חטיבות, וגם האלופים בסך הכול. הצבא נמצא במבחן כל כך קשה ואחרי 48 שעות הוא כבר יוזם מתקפות נגד בשתי החזיתות. איני מכיר צבא בהיסטוריה שהצליח לפעול כמו שצה"ל פעל - עם יכולות מקצועיות, לוחמים מנוסים ורוח יוצאת מן הכלל.

מלחמה ביום הכיפורים. הספר יצא לאור ב-2013, אבל המחקר הסתיים 20 שנה ויותר לפני כן. צילום הכריכה: מודן, "מערכות" והמחלקה להיסטוריה של צה"ל

היסטוריה שאמורה לחקור את המלחמה. חלף זמן עד שהחליטו לתת לנו שלושה ימים לצילום כל החומר, לא כולל את החומר של אמ"ן למשל. עליתי לירושלים עם עוד שניים, "התלבשנו" על כל מכונות הצילום האפשריות וצילמנו יום ולילה. הספקנו לצלם רק 80%, וכשביקשתי עוד יום סירבו, והחומר נסגר. זה היה השלב הראשון שאפשר את המחקר, אבל עדיין חסרו חומרים. ב-1978 אחרי שחונך ברטוב גמר לכתוב את ספרו על דדו, אפשרו למחלקת היסטוריה לגשת לבית אלמנתו של דדו ברמת אביב, ששם היה חבוי האוצר, ולקחת משם את החומרים. זה היה השלב השני במחקר. קיבלנו גם המון חומרים באדיבותו של חיים ישראלי, יועצו של דיין, כך שלמעשה אפשר לומר שרק מ-1978 היה די חומר למחקר.

אורי, בימים אלה יצא לאור בהוצאת דביר ספרך התאוששות: צה"ל במבחן מלחמת יום הכיפורים. מה אנחנו יכולים לחדש לאחר 50 שנה?

המחקר של שמעון על הפיקוד העליון במלחמת יום הכיפורים מ-2013 היה המחקר המקיף ביותר, אך זהו מחקר תיאורי ואין בו כל כך ממד של ניתוח והסבר. אחד הדברים שחשוב ללמוד מהמלחמה ויכול לשמש למלחמה הבאה הוא איך מקבלים החלטות תחת לחץ איזה טיפוס אישיות מקבל טוב יותר החלטות תחת לחץ ואיך לנוכח זאת יש להכין את הפיקוד העליון. כשבוחנים את מלחמת יום הכיפורים בצורה רחבה ופולשנית מגלים ששורש הבעיה היה תפקוד לקוי של שלושה אלופים - ולא הדרג המדיני או שר הביטחון.

איך מגיעים לתובנות כאלה מבחינה מחקרית?

מי שבעצם שכנע אותי שראש אמ"ן עשה דברים שלא יעשו במלחמה הזאת היה אלי זעירא בספרו **מלחמת יום הכיפור:**

אבל?

חלקם עשו טעויות. לכן אני חושב שאם צה"ל רוצה להפיק ממנו מסקנות, צריך לבחון את שאלת התפקוד: למה היו כאלה שתפקדו מצוין, למה היו כאלה שתפקדו לא טוב. ההסברים לכך ישמשו למינוי האלוף הבא והרמטכ"ל הבא. המלחמה הבאה תהיה כנראה לא פחות מלחיצה ממלחמת יום הכיפורים. את הדרג המדיני אנחנו לא בוחרים, אבל הצבא יכול לפחות לדאוג לכך שהמפקדים שניהלו אותה יהיו האנשים המתאימים ביותר, כדי שהנזק שייגרם יהיה הקטן ביותר.

שמעון, מה אתה אומר על סוגיית המפקדים?

הרמטכ"ל אמנון ליפקין-שחק סיכם הרצאה שנתתי בזמנו על הפיקוד העליון לפרורם מטכ"ל במילים: "תזכרו שלמפקדים שניהלו את מלחמת יום הכיפורים זאת הייתה המלחמה הרביעית", כלומר לאחר מלחמת העצמאות, סיני וששת הימים. היה להם ניסיון קרבי שאין לאף מפקד היום. למרות הים ההפתעה ונקודת המוצא הקשה שהייתה למפקדים, הם

הצליחו להגיב על יוזמת האויב ובסופו של דבר צה"ל הגיע ל-101 ק"מ מקהיר ו-40 ק"מ מדמשק. זה מעיד על אופיו של הצבא.

איזה לקח המפקדים הנוכחיים של צה"ל צריכים ללמוד מכשלון מתקפת 8 באוקטובר 1973 ובכלל?

אורי: הם צריכים לנתק בין הציפיות שיש להם לפני המלחמה ובין המצב שיתקבל בשטח. היכולת לקרוא בצורה נכונה את שדה הקרב, להבין בפני מה אתה עומד, להבין איפה החולשות שלך, איפה החוזקות שלך ולשכוח ממה שחשבת קודם - זו הגאונות של המפקד.

שמעון: אפשר ללמוד מהדוגמה של גורודיש בפתיחת המלחמה. הוא פועל לצליחת התעלה בלי שום קשר למצב, ובשעות הקריטיות של המתקפה נוצר מצב מיוחד שבו הרמטכ"ל נמצא בישיבת הממשלה, סגן הרמטכ"ל נמצא בפיקוד הצפון, האיש המרכזי במצפה הוא גנדי, ואז מתחולל התהליך הבא. גורודיש פונה לגנדי ומבקש משהו, גנדי פונה לאבנר שלו, רל"ש הרמטכ"ל, שלו מכניס פתק לדדו, דדו מגיב וחוזר חלילה. מן קצב בלתי הגיוני בתווך שבין המטה הכללי ובין אחד הפיקודים. גורודיש לא ידע מה למעשה קורה בפיקוד.

אורי: אני יכול להוסיף שאחת הטעויות הגדולות של דדו כרמטכ"ל היה לתת קרדיט גדול מדי למפקדים שתחתיו, בייחוד לגורודיש. הלך שרמטכ"ל כיום יכול ללמוד מכך הוא לשבת במקום שממנו אפשר לנהל את המלחמה, ולא להגביל עצמו בשל ישיבות ממשלה.

מה עוד צריך לחקור על המלחמה הזאת? איך יראה המחקר על מלחמת יום הכיפורים במלואות 100 שנים?

אורי: כל נושא חיל האוויר לא נחקר. ענף ההיסטוריה של חיל האוויר כתב על החיל כעשרה כרכים, חלקם עוסקים בנושאים טכניים לחלוטין או סיכומי גיחות. אך השאלה המרכזית היא תהליך קבלת ההחלטות והפקודות במטה חיל האוויר. הדיונים האלה עדיין סגורים בפנינו. אנחנו צריכים לדעת למשל איך קרה שחיל האוויר המשיך לאורך כל הדרך לתקוף שדות תעופה ערביים. לשאלה זו השלכות מבצעיות חשובות. זוהי המלחמה הקשה ביותר שחיל האוויר ניהל, ובניגוד לאופי החיל, שהוא אבי אבות התחקירים, במלחמה זו לא אין תהליך לימוד, וצריך להבין מדוע.

שמעון: עוד דבר שלא נחקר הוא פיקוד הצפון. התפרסם מחקר על מפקדת פיקוד הדרום במלחמה, אך אין לו מחקר מקביל בצפון.

הצבא נמצא במבחן כל כך קשה ואחרי 48 שעות הוא כבר יוזם מתקפות נגד בשתי החזיתות. איני מכיר צבא בהיסטוריה שהצליח לפעול כמו צה"ל פעל - עם יכולות מקצועיות, לוחמים מנוסים ורוח יוצאת מן הכלל

ואחרי שכבר ערכנו את השיחה, פרצה לפתע מלחמת חרבות ברזל. חזרנו אליכם לתובנות קצרות וראשוניות - מה בין מלחמת יום הכיפורים לחרבות ברזל?

אורי: 7 באוקטובר 1973 היה היום הקשה ביותר במלחמת יום הכיפורים, היום שבו חזיתות הגולן והתעלה עמדו בסכנה, חיל האוויר כשל במשימתו לסייע ושר הביטחון דיבר על איום לבית השלישי. זהו היום שבו מחיר כשל ההתרעה של אמ"ן הגיע לשיאו.

מתקפת הפתע 50 שנה לאחר מכן חשפה כשל התרעתי חמור

התאוששות. כשבוחנים את מלחמת יום הכיפורים בצורה רחבה ופולשנית מגלים ששורש הבעיה היה תפקוד לקוי של שלושה אלופים. צילום הכריכה: דביר

ארטילריה של צה"ל במלחמת יום כיפור. במהלך השנים ניסו גורמים חיצוניים להשפיע על המחקר. צילום: אוסף התצלומים הלאומי, מנשה עזורי

המודיעין לבחינת המערכת כולה. במהלך השנים האלה ניסו גורמים חיצוניים להשפיע על המחקר. למשל, מכל החומר שהיה בידיי עליה שדדו הגיע למסקנה שצה"ל זקוק להפסקת אש, והוא ימליץ לדרג המדיני על צליחה בתנאי שהיא תשפיע על מצרים להסכים להפסקת אש. בעת המחקר טען בפניי אבנר שלו "מה פתאום, לא נכון, מה שדדו רצה זה לצלוח". בשל כך רמ"ח היסטוריה אורי אלגום זומן ללשכת ראש מה"ד אמיר דרורי שאמר "טוענים בפניי שאתם מסלפים את ההיסטוריה". הלכתי לחדרי, הבאתי את הקלטות ופשוט השמעתי לו את הקטעים שבהם דדו אומר "אני רוצה הפסקת אש", "צה"ל זקוק להפסקת אש". הוא אומר את זה לא פעם, לא פעמיים ולא שלוש. דרורי פסק "אם לא זייפתם את הקלטות, אתם צודקים". זהו ניסיון אחד מתוך כמה ניסיונות להשפיע על המחקר. היום נשאלת השאלה אם המחקר על המערכה הנוכחית יישא מאפיינים דומים.

לא פחות. ממדי הכשל עדיין אינם ברורים, אך מכל מה שניתן להבין עתה, נראה כי מדובר בראש ובראשונה בכשל איסופי ולא בדבקות בקונספציה שהייתה שורש כל רע במלחמה ההיא. ההשוואות עוד תעשינה והלקחים עוד יילמדו, אבל כבר עתה ברור כי ההיסטוריה חזרה על עצמה - ובצורה טרגית עוד יותר.

מבחינת המחקר אפשר לראות כי מקורות ראשוניים רבים על מלחמת יום הכיפורים הופצו לקהל הרחב רק ארבעים שנה אחרי המלחמה. באותה עת לערך הופצו מחקרים של המחלקה להיסטוריה וכן פורסמו ספרים של חוקרים הנסמכים גם על מרב המקורות הראשוניים. לפחות בחלק מהספרים הללו עבר הדגש מהטלת האשם על המודיעין לבחינת המערכת כולה

שמעון: מבחינת המחקר אפשר לראות כי מקורות ראשוניים רבים על מלחמת יום הכיפורים הופצו לקהל הרחב רק ארבעים שנה אחרי המלחמה. באותה עת לערך הופצו מחקרים של המחלקה להיסטוריה וכן פורסמו ספרים של חוקרים הנסמכים גם על מרב המקורות הראשוניים. לפחות בחלק מהספרים הללו עבר הדגש מהטלת האשם על

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

